

NIEDERHAUSER EMIL

Négy arckép

Négy történetíró a két világháború közti időszakból, Kelet-Európából. Négy hol egybevagó, hol élesen elkanyarodó életút, hasonló és eltérő nézetek. Egy román, egy cseh, egy lengyel és egy bolgár tudós portréját kívánjuk röviden felvázolni, hogy szerepüket az illető ország történetírásában megmutathassuk, és összevethessük egymással.

*

A leglátványosabb karrier, a nálunk is legismertebb életmű *Nicola Iorgáé* (1871–1940),¹ az ügyvéd fiáé, aki ötéves korában árvaságra jutott, anyja viszonylag nehéz körülmények között nevelte fel. Bámulatos intellektusa, hatalmas memóriája, a történelem iránti roppant érdeklődése meg egy szerencsésen megkapott négy éves külföldi ösztöndíj után hazatérve már ismert kutató, hamarosan egyetemi tanár, 1918 után a román történetírás elismert vezető személyisége, Európa-szerte ismert és tisztelt tudós. Termékenysége fantasztikus, mintegy 20 000 műve van, abból 1 200 a könyv. És ha ezek között sok is a hasonló témájú, ha kisebb írásait olykor újra elővette, kis változtatással közreadta, akkor is meghökkentő az a nagy változatosság, a széles skála, amelyet műveivel átfogott. Az egész román történelem mellett az európai, elsősorban középkori történelem kérdéseiben is bámulatos biztonsággal mozgott.

Már jóval az első világháború előtt kezdte tudományos tevékenységét, egy olyan történetírásnak lett legnagyobb képviselője a korszakban, amely még nem nagy múltra tekinthetett vissza. Xenopol tanítványa volt, és ezzel voltaképpen az első román történelemszemzedékhez kapcsolódott, ahhoz az első nemzedékhez, amely már a szó akkori értelmében tudományos szinten művelte a történetírást.

Abban a Romániában született, amely a két dunai fejedelemség egyesítéséből jött létre, majd – már az ő születése után – szerezte meg teljes állami függetlenségét. Kora román társadalma már megindult a polgári fejlődés útján, de a parasztkérdés még mindig elintézetlennek tűnt, az 1864-es földtulajdonhoz juttatás ellenére. Éppen ez a mozzanat meg a munkásmozgalom első jelentkezése vezetett arra, hogy Iorga fiatal korában közel került a korabeli szocializmushoz, a parasztság, mint a nemzet legnagyobb létszámú osztálya iránti érdeklődését mindvégig megtartotta, népfőiskolát szervezett, újságot adott ki,

¹ *Lucian Boia: Evoluția istoriografiei române. București, 1976, 240–268.; Nicolas Iorga: L'homme et l'oeuvre. À l'occasion du centième anniversaire de sa naissance. Ed. par D. M. Pippidi. Bucarest, 1972; (Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies X.); William O. Oldson: The historical and nationalist thought of Nicolae Iorga. New York, 1973, (East European monographs V.)*

amelyben a nép, vagyis a paraszt jogai mellett lépett fel. Kora társadalmának azonban még egy másik nagy problémája is volt: a román nemzet jelentős része nem az új Románia határai között, hanem azon túl élt, szomszédos nagyhatalmak uralma alatt. A teljes nemzeti integráció a kortársak számára is tudatos, hátralevő feladat volt, s ennek megoldásában a történetírásnak is ki kellett vennie a részét. És csakugyan, Iorga már 1918 előtt megírta az erdélyi és magyarországi románok történetét is.²

Az első világháború befejezése új helyzetet teremtett, meghozta a teljes nemzeti integráció megvalósulását (hogy Románia ezáltal több nemzetiségű országgá is vált, az kevesebb problémát látszott okozni). Iorga már ebből a helyzetből, az elért nemzeti egységből visszpillantva vizsgálhatta a továbbiakban népe történetét, újabb és újabb változatokban, egészen az utolsó nagy, tízkötetes szintézisig.³

Egy pillanatra még azt is jelezni kell, hogy kutató és oktató tevékenysége mellett Iorga továbbra is vállalt politikai szerepet, mint az általa alapított Nemzeti Demokrata Párt vezetője, továbbra is hirdette népies nézeteit. 1931–32-ben még a miniszterelnöki tisztséget is elvállalta, a gazdasági világválság kellős közepén, ahol ez a vállalkozás csak kudarcba fulladhatott. De a politika továbbra sem hagyta el, végül is ebbe halt bele, hiszen a vaskárdisták gyilkolták meg 1940 őszén.

1918-tól Iorga már egyértelműen a román nemzeti állam, vagyis a burzsoá állam mellett kötötte le magát, az egykor szocialista nézeteket is valló tudós és politikus határozottan ellenezte a forradalmat, az első világháború után Európában kialakult helyzet, az új határok megtartása szabta meg nézeteit és tevékenységét.

A történetész Iorga alapján véve a korban uralkodó, eredeti filozófiai elmélyültségéből pusztá kutatási technikává átalakult pozitívizmusnak a képviselője volt, ezt tanulta mind hazai, mind francia és német mestereitől, s ennek a szemléletnek az értelmét sohasem kérdőjelezte meg. Ezen belül igyekezett valamiféle elvi szemléletet kialakítani a történelemről és a történet tudományáról. Gyakran írta le, és munkáiban is alapvetően ehhez tartotta magát, hogy a történelmi fejlődésnek három fő tényezője van, a faj, a föld és az eszme.⁴ A faj természetesen nem a későbbi vagy már korabeli fajelmélet értelmében veendő, ez a román fajt, vagyis a román parasztot jelentette számára, a föld pedig a földrajzi tényezőt, amely meghatározza az ott élő nép sorsát, történelmének peripétiáit. Az eszme — az a nemzet kifejlődése és győzelme, legalábbis a román történelem vonatkozásában.

Ezeket az elveket tartotta szem előtt, amikor a román történelem egészéről azt a saját korában nagy hatású képet alakította ki, amellyel a vezető szerepet a történettudományban megszerezte. Ennek a történeti képnek mindjárt az elején ott áll a dák-római eredet. Iorga elveti a pusztá régészeti és filológiai kutatást, mert az nem hozhat érdemleges felvilágosítást erről a korszakról. A föld az előtte ott élt nép történelmi örökségét adja át az utána következőnek. „Ha ezt a kutatási módszert a román faj legrégebbi elődjére alkalmazzuk a Kárpátok két oldalán és a Duna két partján, mást sikerül meglátnunk, mint amit eddig a régészeti kutatás adott, amelyből nemegyszer korai következtetéseket vonnak le, és a filológia nemegyszer olyannyira bizonytalan adatai. Történeti tárgyalásban

² *Nicoalae Iorga: Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. I–II. Bucurest, 1915–1916.*

³ *Nicoalae Iorga: Istoria Românilor. I–X. Bucuresti, 1936–1939.*

⁴ *L. Boia: i. m. 252–253.*

ezek a területek, amelyeknek néma akarata évezredekken keresztül hagyományozódik, a történelem egyik legnagyobb drámáját mutatják meg, amelynek az eredményei mindmáig tartanak, és sohasem tűnhetnek el.”⁵ Ezzel a széles gesztussal Iorga felöleli és megoldja az egész őstörténetet és az etnogenezist, a román fejedelemségek kialakulásáig terjedő évszázadokban pedig azt hangsúlyozza, hogy a föld igazi birtokosai meghúzódtak a népvándorlás viharában, amelyek fejük felett elszárgultak. A nagy szintézisben ezt a korszakot tárgyaló kötetének éppen ez is a címe: „A föld emberei.”⁶ A román államok kialakulásában a szomszédos Magyarországnak, missziós tevékenységének van szerepe, sőt később a moldvai monarchia eszméje is a magyar példa nyomán alakul ki.⁷ Csakhogy Magyarországgal a pápák rendelkeznek, azok adják idegen dinasztiáit, nem is lehet magyar nemzetről beszélni ebben a korszakban. „Még az az ösztön sincs meg erről az oldalról, amely (viszont) a szabadon maradt román országot ellenállásra készíteti minden olyan kísérlettel szemben, hogy idegen urat erőszakoljon rá. Semmilyen egyetemes jellegű tekintély sem tud elfogadtatni vele tényleges úrként – nem mint távoli uralkodót, akinek oly kevésre kötelező közhelyekkel és gesztusokkal fizetnek – más fajú, más országból jött embert.”⁸

A román fejedelemségek történeti úrt töltöttek be ezen a területen, a nomád népek uralmának összeomlása után.⁹ Hunyadi visszatért az első egységet megteremtő Decebal példájához, a törökkel való megegyezés helyett a dák ellentámadást valósította meg.¹⁰

A 16. században a még erősen középkori jellegű és sokféleképpen megosztott Erdéllyel szemben a román fejedelemségek tökéletes társadalmi egységet alkottak, a bojárparaszt ellentét még nem volt erős.¹¹ Az egykori, egységes Dacia eszméje azonban (a föld és az eszme, mint meghatározó történeti tényezők!) továbbra is él. Vitéz Mihály révén egy történelmi pillanatra fel is éled.¹² Bethlen és már elődei is egy magyar Dacia eszméjét próbálják megvalósítani, ez az eszme aztán II. Rákóczi Györggyel bukik el.¹³

A fanarióták 18. századi uralmában már sok pozitívumot látott Iorga, ugyanakkor azt a negatívumot, hogy az erdélyi és magyarországi románokkal a kapcsolatok meglazultak, az itteni románok Mária Teréziánál voltak kénytelenek segítséget kérni. Az ő körükben terjed el az egyházi unió, amely a románokat a nyugattal hozta kapcsolatba, az erdélyi unitusok már nem is mentek el a román fővárosokba, hanem Rómába.¹⁴ Viszont éppen Mária Terézia korában kezdett kialakulni egy Habsburg-vezetés alatt álló Dacia eszméje,¹⁵ majd II. Katalin fogja ezt még egyszer felújítani, a napóleoni időkben sem tűnt el egészen.¹⁶ És végül is a nemzeti integrálás teremtette meg ezt a Daciát, az egységes

⁵*N. Iorga: La place des Roumains dans l'histoire universelle. I. Antiquité et moyen-âge. Bucarest. 1935, 4–5.*

⁶Oamenii pământului (până la anul 1000). 1936.

⁷*N. Iorga: La place des Roumains dans l'histoire universelle. II. Époque moderne. Bucarest, 1935, 1.*

⁸Uo. 5–6.

⁹Uo. 57.

¹⁰Uo. 73.

¹¹Uo. 111.

¹²Uo. 141–143.

¹³Uo. 148, 165.

¹⁴Uo. 195–196, 206–207.

¹⁵Uo. 216.

¹⁶*N. Iorga: La place des Roumains dans l'histoire universelle. III. Époque contemporaine. Bucarest, 1936, 44–45.*

államot, amelyet a faj és a föld határozott meg, amelynek az eszméje Decebal alatti első megvalósulása óta állandóan újra és újra felbukkant.

Hogyan is ne lett volna nagy hatása ennek a történeti koncepciónak, amely tökéletes egységbe tudta foglalni a román nép történetét, megadta a nemzeti fejlődés filozófiáját, megmagyarázta a jelent, mint a beteljesülést. Igaz, a román történészek újabb nemzedéke nem egy helyen kritikusan tekintette ezt a koncepciót, éppen szűkebb szakmai szempontból nagyon is támadható oldalait hánytorgatta fel, igyekezett a történeti tényekhez szigorúbban ragaszkodó, a fantáziát zabolázó történeti képet kialakítani.¹⁷ Iorga széles körű hatásán azonban keveset tudott változtatni.

*

Sok vonatkozásban igen eltérő utat járt be a cseh *Josef Pekař* (1870–1937).¹⁸ Az egykori zsellérek parasztyerek utódja ugyancsak nehéz körülmények között szerezte meg történelmi képzettségét a prágai egyetemen, németországi tanulmányokkal kiegészítve. De jeles tehetségével, mesterének, Jaroslav Gollnak a megértő támogatásával úgyszintén már az első világháború előtt eljutott a szakmai csúcsra, Prágában 1905-től az osztrák történelem professzora lett, 1918 után a tanszék már a csehszlovák történelem tanszékének a nevét vette fel.

Pekař is elég hamar beépült a cseh burzsoá társadalomba, a Monarchia-beli, az adott helyzetet gazdaságilag kiaknázó cseh polgárság szószólója lett, egyre konzervatívabb politikai áramlatokhoz csatlakozott. Mesteréhez hasonlóan maga is a cseh kérdésnek a Monarchián belüli megoldását tartotta a leghelyesebbnek, még az első világháború alatt is. 1917-ben az új uralkodóhoz intézett cseh kérelmet ő fogalmazta meg, ebben a cseh burzsoázia vezető politikusai a cseh államjog helyreállítását kérték Károlytól: „Felséged méltóztassék helyt adni a jog követelményének, adja vissza a cseh korona országgyűléseinek a kornak megfelelően módosított alkotmány keretei közt a törvényhozási illetékességet, amely megfelel a cseh korona önállóságának, a cseh koronatarományok közigazgatását engedje ki az osztrák centralisztikus bilincsekből, és cseh királlyá koronázásával csatlakozzék ahhoz az ünnepélyes biztosítékhoz, amely a cseh korona közjogát fényes elődei példája és a mi régi alkotmányunk alaptörvényének megfogalmazása értelmében megilleti.”¹⁹ Csak 1918 szeptemberében ismerte fel, hogy a Monarchia nem tartható fenn tovább, a háborús vereség után. Az új csehszlovák államot elfogadta, korábbi nézeteit korrigálva (ezzel még mesterének a felfogásán is túlmént, hiszen Goll valójában 1918 után is hű maradt a régi Monarchiához).

Kapcsolata a politikával nem volt olyan szoros, mint Iorgáé, bár sokszor írt a konzervatív cseh újságokban, a háború alatt és után egyaránt, külön füzetben élesen bírálta a háború utáni polgári demokratikus földreformot, elsietettnek és gazdasági szem-

¹⁷ *Ladislav Makkai*: L' historiographie roumaine dans les dernières dizaines d'années. *Revue d'Histoire Comparée* 1943. vol. I. no 3–4. 469–504.

¹⁸ *František Kutnar*: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. II. Od počátku pozitivistického dějepiscetví na práh historiograife marxistické. (Praha, 1977), 100–110.; *Josef Šusta*: Josef Pekař. Vědecký a lidský profil. Praha, 1947; *Josef Pachta*: Pekař a pekařovština v českém dějepiscetví. Brno, 1950; *Richard Georg Plaschka*: Von Palacký bis Pekař. *Geschichtswissenschaft und Nationalbewußtsein bei den Tschechen*. Graz–Köln, 1955, 71–90.

¹⁹ *Josef Pekař*: K českému boji státoprávnímu za války. Praha, 1930, 8.

pontból károsnak tartotta a nagybirtok gyors – nem is felosztását, csak megnyírbálását. Hamarosan mérsékelte politikai szereplését, visszavonult a tudományos tevékenységbe. Még egy alkalom kínálkozott a politikai életbe való bekapcsolódásra. Masaryk államelnök lemondása után a konzervatív cseh politikusok őt akarták jelölni Benešsel szemben erre a tisztségre, Pekař egy ideig foglalkozott is a gondolattal. A legnagyobb cseh polgári párt, az agrárpárt azonban végül is nem támogatta jelölését, ezért Pekař vissza is vonta beleegyezését.

Pekař sokkal gazdagabb hagyományú és fejlettebb történettudományba kapcsolódhatott be, mint Iorga. A cseh történetírást már Palacký emelte fel a tudomány rangjára, a 19. század derekán, a kedvező oktatási és kutatási adottságok révén a századfordulóra már jelentős modern cseh történetírás bontakozott ki, számos képviselője a kor egészén belül európai viszonylatban is jelentős helyet foglalt el. Pekař ennek a már érett, módszereiben fejlett történetírásnak lett újabb képviselője.

Ha Iorga egészében a korabeli pozitívizmus képviselője, még inkább áll ez Pekařra, aki korai módszertani érdeklődése után²⁰ már keveset foglalkozott a történettudomány elméleti kérdéseivel, általánosságban. Nem is alkotott olyan összefoglaló képet a cseh történelemről, mint Iorga a románról. Hangoztatta is, hogy a szintézist Palacký már megvalósította, az ő tevékenysége után a részletes analízis korszaka jött el. A szintézist maga csak egy középiskolai tankönyv erejéig kísérelte meg,²¹ nem sokkal a világháború után, az akkor megszokottnál nagyobb érdeklődéssel a gazdasági és társadalmi kérdések iránt, és természetesen elsősorban a cseh történelemre koncentrálva, a szlovák fejlődést csak ennek függelékeként mutatta be, ahogy az megint általánosan szokásos volt a korszakban.

Mégis központi alakja volt a kor szellemi életének. Különböző kérdéseket tárgyaló munkái révén is. Bebizonyította az egyik Szt. Vencel-legendáról, hogy nem későközépkori hamisítvány, mint addig általában vélték, hanem valóban 10. századi,²² s ezzel a végképpen leleplezett Kéziratok helyett egy valóban korai középkori eredeti művel ajándékozta meg a cseh közönséget. Mommsen éles támadásával szemben (a cseheket barbároknak nevezte) erélyesen megvédte a cseh nemzetet.²³ Wallenstein összeesküvésével foglalkozó könyvében²⁴ maga is elfogadta azt az álláspontot, hogy az összeesküvés elbukása a csehek számára súlyos katasztrófát jelentett, elmélyítette az 1620-as fehérhegyi vereség után kialakult helyzetet, a csehek elnyomását. A háború után éppen a csatáról és következményeiről szóló munkájával is ezt a koncepciót támasztotta alá.²⁵

Ha ezek a munkák az akkor uralkodó történet szemlélet kereteibe illeszkedtek, volt néhány, amelyben már szembe is fordult ezzel az uralkodó áramlattal. Kisebb mértékben már a Kost várával foglalkozó könyvére is áll ez.²⁶ Az észak-csehországi (szülőfalujához

²⁰ Josef Pekař: Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví. Český Časopis Historický, 1897.

²¹ Josef Pekař: Dějiny československé. Praha, 1921.

²² Josef Pekař: Nejstarší kronika česká. Český Časopis Historický 1902. és kny. Praha, 1903; uő.: Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians. 1906.

²³ Josef Pekař: Čechové jako apoštolové barbarství. Praha, 1907.

²⁴ Josef Pekař: Dějiny Valdštejnského spiknutí 1630–1634. Praha, 1895.

²⁵ Josef Pekař: Bílá Hora, její příčiny a následky. Praha, 1921.

²⁶ Josef Pekař: Kniha o Kosti. Kus české historie. I–II. Praha, 1909–1911.

közeli) vár 17. századi forrásanyagát mintegy pihenésként dolgozta fel, és az első kötetben valóban a várat birtokló Černín grófi család történetét, ezen keresztül a cseh arisztokrácia, a cseh barokk művészet történetét írta meg. Viszont a második kötetben már komoly eredményeket ért el az uradalomban élő parasztság helyzetének ábrázolásában, számos adattal igazolta a parasztság szolgáltatásainak nagyságát, és összevetette a jelenkorral (vagyis az első világháború előtti helyzettel): a parasztokra háruló terhek a 17–18. században a jelenkorinak több mint háromszorosát tették ki.²⁷

Bár erre a munkájára szoktak hivatkozni, mint konzervatív, sőt feudális nézeteinek igazolására, lehetne itt a Szent Vencelről a halálának 1000. évfordulójára írt tanulmányára²⁸ is hivatkozni, vagy egy másik, nem sokkal a háború után megjelent írására, amelyben a korabeli antiklerikalizmussal szembe fordulva a Nepomuki Szent János-kultusz történetét²⁹ írta meg, s ebben a kultusz nemzeti jelentőségét hangsúlyozta, kétes eredetétől függetlenül is.

Még nagyobb vihart kavart fel Žižkáról szóló könyvével.³⁰ Palacký óta a cseh történelemszemlélet egyik alapeleme volt a huszita mozgalom pozitív kiemelése. Pekař, minden katolikus meggyőződése mellett is, maga sem fordult ezzel teljesen szembe. Csak a mozgalom külföldi előzményeit hangsúlyozta, alkalmasint túlságosan is, meg középkori jellegét. Žižkát pedig, másoknál a népi forradalmi hadvezért, alapvetően ellenszenvesnek jellemezte, a korabeli források közül éppen a Žižkával szemben ellenségeseknek adott hitelt. Nem kétséges, itt alapvetően forradalomellenessége húzódott meg a negatív értékelésben, bár éppen Pekař tiltakozott mindig azellen, hogy a történész a maga korának a szempontjait vetítse vissza a múltra.

A Žižka-könyv azonban, egyéb, a huszitizmussal foglalkozó írásai mellett csak része volt egy nagyobb és mélyebben szántó polémiaának, amely még az első világháború előtt bontakozott ki közte és Masaryk között, a cseh történelem értelméről. A vita Masaryk munkáival³¹ indult, azután tovább gyűrűzött, mások is hozzászóltak, többek között Zdeněk Nejedlý, azután újból és újból fellángolt, nemcsak a történetírás, hanem az egész szellemi élet felfigyelt rá. Éppen a huszita mozgalom kérdése állt a vita középpontjában. Masaryk azt bizonygatta, hogy a huszita mozgalom a humanitás jegyében indult, az általános emberi lelkiismereti szabadság védelmében, egyetemes emberi jelentősége van. Masaryk itt voltaképpen Palacký értékeléséből indult ki. Ezt kapcsolta aztán össze azzal, hogy a cseh nemzeti megújulás a 19. század első felében ehhez a huszita humanitásestményhez nyúlt vissza. A cseh történelem mélyebb értelme tehát az emberiség eszményeinek a megvallása és megvalósítása.

Ezt a koncepciót támadta meg Pekař.³² Megtámadta szakmai vonalon, éppen a források minuciózus mérlegeléséből vonta le következtetéseit Masaryk általánosításaiával szemben (Masaryk nem is késlekedett, hogy a szakmai elfogultságot és kicsenyességet

²⁷ *Josef Pekař*: Kniha o Kosti. II. 1935, 201.

²⁸ *Josef Pekař*: Svatý Václav. Český Časopis Historický 1928.

²⁹ *Josef Pekař*: Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého. Praha, 1921.

³⁰ *Josef Pekař*: Žižka a jeho doba. I–IV. Praha, 1927–1933.

³¹ *T. G. Masaryk*: Česká otázka. 1895; Naše nynější krise. 1895; Jan Hus. 1896. Palackýs Idee des Böhmischen Volkes. 1898.

³² *Josef Pekař*: Masarykova česká filosofie. Český Časopis Historický 1912. 170–208.; Smysl českých dějin. 1929; O periodisaci českých dějin. Český Časopis Historický 1932. 1–11.

bizonyítsa rá ellenfelére).³³ A lényeges azonban nem ez volt, hanem az, hogy Pekař az egész huszita mozgalomban az általános emberi helyett éppen a sajátosan nemzetit emelte ki, és az egész cseh történelem értelmét a nemzeti eszme megvalósulásában kereste.

1918 előtt a vita két egyetemi professzor, tehát egyenrangú felek vitája volt. A fordulat után már a tudós, de állami alkalmazott állt szemben az állam fejével, a „felszabadító elnök”-kel. A vita hevességén és jelentőségén ez mit sem változtatott, Masaryk természetesen nem élt vissza helyzeti előnyével. Úgy tűnik, éppen Pekařnak ez a szembezállása a legmagasabb állami tekintéllyel volt az, ami hatását szélesebb körökben is magyarázza. Meg szembefordulása a polgári pártok belső küzdelmeivel, kicsinyes vitáival, ami ugyancsak régóta köztudott volt róla. Már 1909-ben Antonín Rezekről, egy érdemes, de nem nagy formátumú cseh történészről írott nekrológiájában Rezek nagy érdemét a felvilágosult abszolutizmus pozitív értékelésében látta: „Rezek mindig az államhatalom hirdetője volt a radikalizmussal és a pártok tévelygéseivel szemben, és nem titkolta a felvilágosult abszolutizmus iránti rokonszenvét. Csekély véleménye volt a demokráciákról, amelyeket szerkesztőségi irodákból és urasági összejövetelekről jövő zsarnokok és zsarnokcskák tartanak hatalmukban. Sok hasonlót látott a mi társadalmunkban is maga körül, temperamentuma többnyire magával ragadta, és felnagyította a veszélyt, amely az áldatlan pártviszonyokból származott; ilyen pillanatokban a felülről jövő radikális vágást kívánta. Benne volt ebben realizmusának a megnyilvánulása is, pozitivizmusának egy fajtája — ebben Rezek modern jelenség volt és ezzel, úgy vélem, szellemiekben erősen hatott ránk.”³⁴

Ha szélesebb hatását ezek a nézetei is magyarázzák, a szűkebb szakmára gyakorolt, még sokkal mélyebb és egyértelműbb hatása abból fakad, hogy 1905-től haláláig (az első években Goll-lal együtt) szerkesztette a cseh történészek vezető folyóiratát, a *Český Časopis Historický*t, és ezzel voltaképpen a szakma szellemi irányítását tudta a kezében tartani.

*

Iorga és Pekař összevetése nyilvánvalóan indokoltnak tűnhet, hiszen azonos nemzedéket képviseltek, mindketten már az első világháború előtt vezető szerephez jutottak tudományágukban, és még a korszakon belül is fejezték be pályafutásukat. *Oskar Halecki* (1891–1973)³⁵ nem egyszerűen csak majdnem egy nemzedékkel fiatalabb. Elsősorban abban különbözik a másik kettőtől, hogy hosszú tevékenységének jelentős része már a második világháború utáni korszakra esik, amikor a nyíltan kommunistaellenes nyugati történetírásnak egyik igen tekintélyes szószólója lesz. Az összevetés mégis indokolt, ha 1939 előtti tevékenységére szorítkozunk, nem is beszélve arról, hogy publikációi már az első világháború előtt is megjelentek.

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik lengyel tábornokának a gyerekeként született, a krakkói egyetemen tanult, és első írásai nyomán még a Monarchiában nevezték ki egyetemi tanárnak, 1918-tól kezdve a varsói egyetem professzora lett. A politikával nem lépett olyan valamelyest is szorosabb szervezeti kapcsolatba, mint az előző két történész. Hogy a politikai változások mégis hatottak rá, azt éppen tudományos pályafutása igazolja.

³³ T. G. Masaryk: Ke sporu o smysl českých dějin. Naše Doba 1912. 13. sz. 9, 11, 12, 16, 19. l.

³⁴ Český Časopis Historický 1909. 145–152. Id. J. Pachta: i. m. 32–33.

³⁵ Kazimierz Tymieniecki: Zarys dziejów historiografii polskiej. Kraków, 1948, 105–106.; Marian Henryk Serejski: Historycy o historii 1918–1939. Warszawa, 1966, 7–39. (passim.)

Halecki még fejlettebb történetírás folytatójaként jelentkezett, mint Pekař. A lengyel történettudománynak már Lelewel óta nagy hagyományai voltak, éppen a teljes megosztottság korában vált nemzeti szempontból fontossá a lengyelek egykori múltját feltáró és ezzel a közeli állami feltámadás reménységét szuggeráló történetírás. Két nagyobb iskolája alakult ki, osztrák területen a krakkói, orosz fennhatóság alatt a varsói. Elméleti-módszertani felfogásukban voltaképpen mit sem különböztek az előbbi két történetírónál is már emlegetett korabeli értelmezésű pozitívizmustól, és Halecki is, legalább részben, ugyancsak ehhez a hagyományhoz tartotta magát. Egyébként azonban, a lengyel történelemről alkotott képet illetően a két irányzat eléggé különböző nézeteket vallott. A legalapvetőbb kérdés, amellyel mindkettőnek szembe kellett néznie, a lengyel államiság bukása, ennek okai, magyarázata. A társadalmi nézeteit tekintve egyébként konzervatív krakkói iskola elsősorban a belső hazai fejlődést, a nemesi anarchiát, a központi hatalom gyengeségét okolta. A liberális varsóiak viszont csupán a három felosztó hatalomnak tulajdonították az önálló lengyel állam bukását.

Részben ebből, részben az osztrák, illetve orosz uralom meghatározó szerepéből adódott egy másik alapvető különbség a két iskola között. A krakkóiak Galiciában a maga viszonylagos szabadságával, a lengyel fejlődésnek adott nagyobb lehetőségeivel az eljövendő új lengyel állam magvát látták, s ezt a lengyel államot az első felosztás előtti határok között képzeltek el a legszívesebben, vagyis a litván és ukrán területekkel együtt, ennek megfelelően a Jagelló-korszakot, amely ezt a nagy területi egységet megvalósította, ezt tartották – minden belső hibája mellett – a lengyel történelem nagy korszakának, kutatásaikban is ehhez fordultak, a keleti területek iránt tanúsítottak nagyobb érdeklődést. Az oroszellenesség természetesen nagy szerephez jutott ebben az állásfoglalásban. Nyilvánvaló, hogy a varsói iskola képviselői nem kacsintgathattak a keleti területekre, mert azok már szilárdan orosz kézben voltak. Ők tehát a tisztán lengyel nemzeti terület fejlődése felé fordultak, és éppen az egykori nyugati, ekkor német kézben levő lengyel tartományok iránt érdeklődtek erősebben.

1918 itt is óriási változást hozott, mint Románia és Csehszlovákia esetében, sőt még nagyobb, hiszen jóformán a semmiből született meg az új lengyel állam. A két irányzat közül először a varsói volt az uralkodó, továbbra is nyugati érdeklődésével, a harmincas években viszont egyre inkább a keleti területek problematikája került megint az előtérbe.

Legalábbis bizonyos szerepe ebben éppen Haleckinek volt. A krakkói indulás ellenére sajátos módon ő nem folytatta egyenesen a krakkóiak iskoláját, hanem mintegy a két iskola szintézisét valósította meg, amennyiben az egyik oldalon ugyan ő is erősen a Jagelló-korabeli nagy lengyel–litván államot tekintette példaképnek, 1919–20-ban jelent meg nagy munkája a Jagello-unió történetéről (korábbi változatát már 1916-ban adta ki).³⁶ A másik oldalon viszont, és ez volt tulajdonképpen a lényegesebb kérdés, szakított a krakkói iskola magyarázatával, és a végleges felosztást ugyancsak a szomszédok mohóságával magyarázta.

Hadd tegyük még hozzá: az imént arra utaltunk, hogy Halecki jórészt a korabeli pozitívizmust képviselte. De csak jórészt, mert ugyanakkor az eszméknek a német szellemtörténetre emlékeztető nagy hatást tulajdonított (igaz, Iorga is ezt tartotta az

³⁶ *Oskar Halecki*: Litwa, Ruś i Żmudz jak części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1916; Dzieje Unii Jagiellónskiej. I–II. 1919–1920.

egyik alapvető tényezőnek, és láttuk Pekařnál a nemzeti eszme fontosságát), de ezen a téren még a szellemtörténeteseknél is messzebb ment, és az isteni beavatkozást is a történelem értelmezésének egyik, a többivel egyenértékű elemévé tette. „A 18. század végén a lengyeleknek már nem volt meg az a mély hitük, amely őseiket lelkesítette, amikor a királyi köztársaság nagy kísérletébe fogtak, és amikor a kereszténység határait védték. Ezért küldött rájuk a Gondviselés nagy megpróbáltatást, amelynek meg kellett tisztítania a nemzeti lelket, és beláttatnia fiaival, a vezeklés mélységeiben, egy új történelmi küldetést, amely méltó a nagy múlthoz.”³⁷ Nyilvánvaló, 1933-ban, amikor ezek a sorok megjelentek, a nagy történelmi küldetés megint a nyugat védelme, ezúttal természetesen a szovjet állammal szemben.

Az idézetet csak azért előlegeztük itt, hogy Halecki állásfoglalásának, történelmi felfogásának egyik alapvető jellegzetességére, erős hitére, katolicizmusára utaljunk. De mielőtt felvázolnánk Halecki képét a lengyel történelemről, hadd utaljunk még arra, hogy éppen 1923-ban, a Brüsszelben megtartott nemzetközi történész kongresszuson fejtette ki felfogását Kelet-Európáról³⁸ (a téma akkor ugyancsak szovjetellenes kicsengése miatt volt aktuális). Halecki a kelet-európai fejlődés indulásánál a Nagy Károly-i frank birodalom analógiájából indult ki. Ahogy ott Nyugat-Európa voltaképpen egy nagy birodalom, amely hamarosan kettéválik, idővel Franciaország és Németország lesz belőle, a kettő között pedig Lotharingia, a hosszan elhúzódó keskeny sáv, amely az örök viszály forrása a két szomszéd között is, ugyanúgy Kelet-Európa eredetileg mint nagy egységes szláv terület született meg (a középkori lengyel és orosz állam együttes területéről van itt szó, amikor még eléggé differenciálatlanul szlávok lakták), ez is két részre szakadt, mármint az orosz és lengyel államra, s a kettő között ugyancsak ott volt a vitás határsáv, ti. Ukrajna. Ez a koncepció egyenesen európai nagyhatalommá emelte Lengyelországot, aminek a 16. században volt is alapja, de a lengyel állam egész fejlődésére nézve azért eltúlzottnak nevezhető. Viszont nem kétséges, hogy ilyesfajta koncepcióval Halecki erősen tudott hatni a maga korabeli újdonsült Lengyelországra.

Halecki történelmi szintézisében is természetesen Lengyelország nagyhatalmi szerepe áll az előtérben, illetve Lengyelország gondviselészerű küldetése: a nyugati civilizáció védelme a keleti barbársággal szemben, s egyúttal az egyenlők föderációjában összefogott kis népek védelme ugyancsak a keleti, de a nyugati (vagyis német) veszéllyel szemben is.

„Lengyelország, mint minden egyéb ország számára is, a legélőbb történelmi hagyományok a nagy évszázadok hagyományai, még ha ezek az évszázadok viszonylag távoliak is.”³⁹ Nyilvánvaló: a Jagelló-korszak nagy kiterjedésű lengyel államáról van szó. Az állam késői megjelenését (szomszédaihoz és általában az európai fejlődéshez viszonyítva későit) a földrajzi helyzettel, Lengyelország kelet és nyugat felé egyaránt nyitott voltával magyarázza. Az orosz fejlődéstől lényegesen eltérő abban, hogy a lengyel államalakulásban a normannok nem játszottak semmiféle szerepet.⁴⁰

³⁷ O. Halecki: La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique. Paris, 1933, 269.

³⁸ O. Halecki: L'histoire de l'Europe Orientale. In: La Pologne au Ve Congrès international des sciences historiques. Bruxelles, 1924, 73–94.

³⁹ O. Halecki: La Pologne . . . 5.

⁴⁰ Uo. 11–13.

A lengyel állam természetes politikája a keleti. A nyugati terjeszkedéssel próbálkozó első fejedelem, Mieszko után Merész Boleszláv már tudatos keleti politikát folytatott, az északi szlávokat (tehát még az oroszokat is) harmadik hatalomként kívánta összefogni a német birodalom és Bizánc között. Ez a terv majd a 15. században kerül újra elő.⁴¹ A késői Piast-korszak kétségtelen hanyatlást hozott magával, a széttagolódást apró fejedelemségekre (nem nevezhetjük feudális széttagolódásnak, mert Halecki szerint Lengyelországban sohasem volt feudalizmus),⁴² de ez éppen erősítette a nemzeti öntudatot, ez pótolta a politikai egység hiányát. A hanyatlásból Nagy Kázmér emeli ki az országot, ő az ideális uralkodó, minden nemzeti probléma eredetét nála kell keresni. 1335-ben még ő a segélykérő és másodrendű a visegrádi királytalálkozón, 1364-ben viszont már ő a döntőbíró a magyar Nagy Lajos és a cseh király és német császár IV. Károly között, egy területileg lényegesen megnövekedett Lengyelország élén. Törvénykönyve sokkal humánusabb a korabeli kodifikációknál, és látszik benne a nemzeti hagyományok tisztelte, hiszen a szokásjogot iktatta törvénybe. Igazi örököse maga a lengyel nemzet volt.⁴³

Álljunk meg még egy pillanatra az 1410-es, a Német Lovagrend felett aratott grunwaldi győzelem és az első lengyel–litván összefogás, a horodlói unió értékelésénél: „egyrészt nagy katonai győzelmet látunk, amely vaskos politikai csalódásokra vezetett, de amely századokon keresztül megtartotta egész erkölcs értékét. És másrészt tisztán békés művet látunk, amely tüstént meghozta minden gyümölcsét, és amelyben ugyanakkor a mindenkori Lengyelország legtisztább szelleme testesült meg”.⁴⁴ Tegyük hozzá, hogy Halecki felfogása szerint Bogdan Hmelnickij törekvése (vagyis az ukránok csatlakozása Oroszországhoz) tönkretette az ukrán nemzeti törekvéseket.⁴⁵ A túlzott nemesi szabadság ugyan végzetes volt⁴⁶ (ez az engedmény krakkói mestereinek), de Poniatowski Szaniszló Ágost király korszaka a belső újjászületés, ezért a felosztásért nyilván nem a nemzeti bajok a felelősek.⁴⁷

Halecki éppen úgy forradalomellenes, mint Iorga vagy Pekař, Kościuszkót megmondhatatlannak mondja,⁴⁸ a 19. századi megmozdulások pedig nála mindig csak nemzeti felkelések, nem forradalmak. A konzervatív szólal meg Haleckiben, amikor felpanaszolja, a 19. század második felében jelentkező demokratizálódás idézte elő az etnikai különbségek tudatosodását⁴⁹ (s ezért nem lehetett szó már 1918 után a régi lengyel–litván állam helyreállításáról, tehetjük hozzá). Talán nem kell még külön levonni a tanulságokat, miért lehetett Halecki felfogása olyan nagy hatással kora lengyel társadalmára éppen a két világháború közti időszakban.

*

⁴¹ Uo. 22–26.

⁴² Uo. 32.

⁴³ Uo. 58–80.

⁴⁴ Uo. 96–97.

⁴⁵ Uo. 205–206.

⁴⁶ Uo. 206.

⁴⁷ Uo. 264–268.

⁴⁸ Uo. 261.

⁴⁹ Uo. 321–322.

Peter Sztojanov Mutafcsiev (1883–1943)⁵⁰ megint kissé más. Szegény falusi tanító fia, ifjúkorában szocialista volt, erősebb kötődéssel, mint Iorga. Hazai és németországi tanulmányai után elsősorban bizantinológiai képzettséggel ugyancsak már az első világháború idején kezdte tevékenységét, de az előbbieknél később, negyvenéves korában került csak a szófiai egyetemre, a kelet-európai népek tanszékére, és ifjúkori szocialista kapcsolataitól eltekintve ő tartotta magát a legtávolabb a napi politikától, bár kétségtelenül ugyanúgy a hazai burzsoázia felfogásának lett a szószólója, mint az előbbi három.

Mutafcsiev sokkal kevesebb tudományos előzményhez kapcsolódhatott, mint akár csak Iorga, a másik kettőről nem is beszélve. A bolgár történettudomány a jórészt Oroszországban professzorkodó Marin Drinovval jutott el a tudomány szintjére, első, egészében hazai képviselője, Vaszil N. Zlatarszki nemcsak Mutafcsiev egyik tanára volt, hanem egyúttal kartársa is a szófiai egyetemen 1935-ben bekövetkezett haláláig, és a második nemzedék képviselője, Petar Nikov, majdnem kortársa Mutafcsievnek. Ő tehát egy nagyon is ifjú történetírást képvisel a két világháború közti szakaszban. Az közös benne a másik hárommal, hogy a századforduló pozitivista módszertanát követte anélkül, hogy ezen különösebben elgondolkodott volna, és a többiekhez hasonlóan úgyszintén az eszméknek tulajdonított nagy jelentőséget a történelmi fejlődésben.

Már érett fővel élte meg az 1912–18 közti viharos éveket, amikor a burzsoá bolgár állam megpróbálkozott az 1878 óta élő nemzeti feladat megvalósításával, Makedónia hozzácsatolásával Bulgáriához, ami a két balkáni háborúban nem sikerült, az első világháborúban viszont átmenetileg megvalósult.

Ha az előbbi három történész esetében 1918 a nagy pozitív változást hozta a nemzet fejlődésében, az állam újjászületését, vagy legalábbis tetemes gyarapodását, a bolgárok számára 1918 éppen Makedónia elvesztését, az állam újbóli megcsönkítését, mint már 1878-ban és 1913-ban, ahogy ezt a korabeli felfogás tartotta. És Mutafcsiev még meg is éli azt, hogy a második világháború idején Bulgária átmenetileg ismét megszerzi Makedóniát, a nemzeti egység megint egyszer megvalósultnak látszik. Hogy ezeket a gyors változásokat Mutafcsiev milyen nyugtalanítóaknak tartotta, azt jól mutatja egyetlen összefoglaló művének⁵¹ bevezetése, ahol arra utal (1943-ban!), mennyire szükség van a szélesebb közönség számára írt összefoglaló nemzeti történetre. „Erre a szükségletre és azokra a kötelezettségekre, amelyeket ez magával hoz, sokan és nem is egyszer hívták fel figyelmemet. Mégis elutasítottam a személyesen hozzám intézett figyelmeztetéseket és felszólításokat. És ha nem volna ez a mostani vészterhes idő súlyos megpróbáltatásaival, amelyeket népünkre hoz, ez a könyv bizonyára nem jelent volna meg. Megéreztem, hogy meg kell írnom, pusztán azért, mert ma mindenki köteles megadni a közösségnek azt, amire képes.”⁵² Szorongó szavak, szorongó lelkület megnyilvánulása. A feladatot nem is tudta megvalósítani, a 14. század elejéig jutott el a megírásban, a középkori részt tanítványa fejezte be, Ivan Dujcsev.

Nem véletlenül húzódozott a szintézistől. Hiszen ott volt előtte a személyesen is ismert példa, Zlatarszki, aki egymaga akarta monografikus mélységgel megírni a bolgár

⁵⁰ *Niederhauser Emil*: A bolgár történettudomány fejlődése. Századok, 1955. 277.

⁵¹ *Petăr Mutafcsiev*: Isztorija na bǎlgarszkija narod. I. Părvo bǎlgarszko carsztvo. II. Vtoro bǎlgarszko carsztvo. Szófia, 1943.

⁵² Uo. I. VII.

történelem összefoglalását, és hosszú élete alatt ő sem jutott tovább a második bolgár államnál. Voltaképpen más megfontolásokból, mint Pekař, de Mutafcsiev is az analitikus részlettanulmányokat tartotta tudománya soron levő feladatának, maga is számos ilyen munkát írt meg, többek között éppen a középkori bolgár–magyar kapcsolatok tárgyköréből. Mint bizantinológus, különben is a középkor kutatását tartotta kötelességének. Ahogy azonban Zlatarszki, majd Nikov halála után egyszerűen helyzeténél és addigi munkásságánál fogva ő is a vezető szerepre kényszerült, kisebb tanulmányokban a későbbi bolgár történelem kérdéseire is kitért, így elsősorban a bolgár nemzeti megújulás korszakára. Minthogy ebben alapvetően csakis nemzeti problémát látott, konkrétan a nemzeti egység megvalósításának az ügyét, a hagyományosnál jóval szélesebben értelmezte, úgy, hogy valójában csak az ő napjaiban ér véget ez a korszak.

Középkori bolgár történetében a korábbi kutatások eredményeit is összegezte, széles európai látókörrrel. Makedónia kérdésének természetesen mindig gondos figyelmet szentelt. A bolgár történelem fénykorának az első bolgár cárságot tekintette, amely a szláv és a bolgár–török elem szövetségének eredményeként jött létre. A kettő értékelésében sajátos kettősség mutatkozik meg nála. A bolgár népet alapvetően szláv népnek tekintette persze ő is, ugyanakkor a korabeli felfogásnak megfelelően erősen hangsúlyozta a bolgár–török elem szerepét, s a szlávban olykor negatívumot látott. Idézi a középkori arab tudóst, Ibn-Fadlanit, aki leírja, hogy a bolgároknál a szokatlanul értelmes és derék emberekről azt tartják, inkább istennek kellene szolgálniuk, s ezért felakasztják őket. S azután: „Valamiféle furcsa atavizmus megtartotta ezt a szokást nálunk mind a mai napig. Csakhogy az egyenlőségre irányuló barbár hajlamaink hatása alatt, amelyekkel talán szláv vérünknek tartozunk, ennek értelme ma jelentősen megváltozott: legújabb történelmünkben megsemmisítjük vagy magányosságra ítéljük azokat, akik magasan kiemelkednek a fejünk fölé, mert nem bírjuk elviselni kiváló voltukat.”^{5 3}

Az első cárság korának első nagy korszaka Krum káné, aki majdnem meghódította Bizáncot is.^{5 4} Terve éppenséggel az volt, hogy egyesítse a bolgár és a bizánci birodalmat saját vezetése alatt, hiszen egyébként Bizánc mindig a végzetes fenyegetést jelentette az ország számára. „Nemzeti erőinknek minden megfeszítése Bizánc ellenállásába ütközött, és minden kísérletnek, hogy ezt az ellenállást kiküszöböljék vagy megtörjék, óhatatlanul azzal kellett végződnie, hogy Konstantinápoly elfoglalására törekedjenek. A bolgár nép történelmében megmutatkozó tragikum éppen abban állt, hogy a szükségszerűen rákényszerített cél mindig elérhetetlennek bizonyult.”^{5 5}

A kereszténység felvétele természetesen Mutafcsievnél is inkább pozitívum, de kételyei is vannak. Hiszen ez a változás idegen törvények átvételét is jelentette. „A bolgár arra kényszerült, hogy olyan törvényeknek vesse magát alá, amelyek idegenek voltak számára, és amelyeket éppen ezért bensőleg nem fogadhatott el, ezért szellemi lázadó lett – minden hatalom és minden tekintély tagadója. Az idegen rabság évszázadai még inkább megerősítették ezt a jellemvonását, az újkor pedig – amikor nemzeti államunknak berendezkedéséhez ismét idegen mintákhoz kellett nyúlnia – még inkább megerősítette.”^{5 6}

^{5 3} Uo. 134.

^{5 4} Uo. 189.

^{5 5} Uo. 191.

^{5 6} Uo. 243.

Krum mellett Borisz uralkodása a másik jelentős korszak. Simeon látszatra még újabb hódításokat tesz, s kora egyúttal a bolgár kultúra nagy korszaka, de ez az irodalom idegen mintákat követett, ennek megfelelően idegen is maradt a néptől, az nem értette, a hódítások pedig túlzott erőfeszítésekre kényszerítették a bolgár népet. Simeon a bizánci univerzalizmusban nevelkedett, voltaképpen fantaszta.⁵⁷

Mutafcsiev forradalomellenessége abban mutatkozik meg, hogy elítéli a bogomil mozgalmat, azon az alapon, hogy az elutasítja a nemzeti kultúrát is, tehát nemzeti szempontból közömbös.⁵⁸ A második cárság korában már nem sok biztatót látott, ahogy ezt gyakran mondogatta.⁵⁹ Egyedül II. Ivan Aszen korszaka volt fényes. Ami utána következik, az már a hanyatlás.

Nem kétséges, Iorgánál vagy Haleckinél is vannak utalások a nemzeti fejlődés árnyaira is, a hanyatlás korszakaira, ha ezek az árnyak nem is olyan erőteljes ecsetvonásokkal kerülnek megfestésre, mint Mutafcsievnél. Pekařnál sűrűbben találkozunk negatív korszakokkal és figurákkal. Ez az egybevetés lehet kiindulópontunk a lezáró összehasonlításhoz.

Talán nem tévedünk, ha alapvető azonosságként a négy történész elméleti-módszertani nézeteit, szakmai felkészültségét, az illető ország történettudományában ebben az időben játszott jelentős szerepét jelöljük meg. Az olvasóban talán már az eddigiek alapján is felrémlt, hogy a korabeli magyar történetírásnak is van hasonló jellegű és formátumú jeles képviselője ebben a korban: Szekfű Gyulára kell gondolni. Bármilyen meghökkentő is volna az első pillanatra mondjuk Pekařt a cseh vagy Haleckit a lengyel Szekfűnek mondani (a teljes azonosítás nyilvánvaló képtelenség), mégis van ennek a megállapításnak, úgy véljük, valamiféle racionális magva.

Az is teljesen világos, az előbb igen futólag felvázolt pályaképek alapján is, hogy mind a négy történész esetében koruk eseményei, az 1918 körüli lényeges változás, komoly befolyást gyakoroltak egész felfogásukra, történeti koncepciójuk alakulására. Ezt az egész problematikát, a történész jelenkorának hatását a múlttól alkotott képére, természetesen még hosszan lehetne elemezni, néhány mondatnyi kifejtése csak banalitásokat eredményezne.

Még az is teljesen nyilvánvaló, hogy mind a négy történész a korabeli nacionalizmust, a nacionalista ideológiát fogalmazta meg nemzete múltjának a vonatkozásában. Nem rossz ízü ítélkezést kívánunk ezzel megfogalmazni, egyszerűen tényt leszögezni. A korszak (és a megelőző évek-évtizedek) egész szituációjában vezető állásban levő polgári történészeknél ez nyilvánvaló.

Hadd lépünk ezen azért egy lépéssel túl. A négy történész – éppen azért, mert annyira saját korából nézi a történelmet – a nacionalizmusnak mondhatnánk három típusát képviseli. Iorga és Halecki esetében egészen világosan a győztes és ennek megfelelően optimista nacionalizmust. Mindkettő a múltból a fényes korszakokat szereti idézni, Halecki a kétségtelen európai nagyhatalmi állást, Iorga a keleti romanitás világtörténeti szerepét. Bármennyire is helytelenítette a román fejlődésben a nyugati, különösen a francia befolyás túlsúlyát, azért sohasem tévesztette szem elől, különösen a külföldnek

⁵⁷ Uo. 268–269, 316–318.

⁵⁸ Uo. 348–351.

⁵⁹ Uo. II. VI.

szánt munkáiban, hogy a román nemzet a nagy román népcsoport egyik tagja. Ez Iorga víziójában jelent annyit, mint Halecki számára a Jagellók lengyel–litván uniója.

Mutafcsiev megint világosan a legyőzött nacionalizmust képviseli, annak ellenére, hogy utolsó szintézise éppen a nemzeti egység látszólagos befejezésének az időpontjában született meg. De nagyon viharos időpontban, mint már idéztük, olyan időpontban, amely már éppen meg is kérdőjelezte ennek az egységnek a meglétét. Természetes, hogy Mutafcsiev is igyekezett kiemelni a középkorból a nagy korszakokat, de nagyobb érzékkel figyelte a negatív jelenségeket, mint a másik kettő. Különösen fontos ebből a szempontból a szomszédok kérdése. A győztes nacionalizmus megelégedhetett a kérdés rövid elintézésével, Iorga még azt is megengedhette magának, hogy a magyar állam politikai befolyását olykor megemlítsse. Mutafcsiev kénytelen volt vagy a szomszéd állandó ellenséges voltát emlegetni (ez Bizánc), vagy a múltbeli előnyt bizonygatni a szerbekkel szemben: „A szerbek igazi és folyamatos állami története . . . csak abban az időben indul meg, amikor a bolgárok már maguk mögött tudhatták első cárságuk ragyogó korszakát, és megalapozták a másodikat.”⁶⁰

Hát Pekař? Kézenfekvő volna őt ugyancsak a győztes nacionalizmus képviselőjének tekinteni. Elvégre a cseh szuverénítás helyreállt, sőt egy új állam született, amely terjedelmében messze felülmúlta az eredeti cseh tartományokat. Pekař nacionalizmusa mégsem olyan győztes és optimista, mint mondjuk Iorgaé. Inkább valamiféle bizonytalan nacionalizmus képviselőjének tekinthetjük. Az új állam megalakulása eléggé váratlanul érte, kissé idegen is volt számára az egész jelenség, még ha el is ismerte és helyeselte azt, ami történt. A bizonytalanságot, a kételkedést nem is annyira ez okozta, hanem megint a „szomszéd” problémája. A konzervatív Pekař, aki nem számíthatott a néptömegek szerepére meg szovjet szövetségre, bizonytalanak látta állama helyzetét Németország mellett, különösen 1933 után. Már korábban is ő, aki valamikor Mommsennel polemizált, a németység érényeit hirdette, erélyességüket, szervezőképességüket, erős akarataikat, ezek „többnyire olyan tulajdonságok, amelyek a szlávokban hiányoznak”.⁶¹ Utolsó éveiben egyre inkább valamiféle kiegyezésre törekedett a hatalmas szomszéddal. Világos, hogy nacionalizmusa nem lehetett optimista és győzelemistás.

Nacionalizmus volt persze ez is, éppúgy, mint a másik három történetíróé. Mert hiszen ez volt a korszak uralkodó osztályának az ideológiája, vagyis – ahogy Marx megfogalmazta – ez volt az uralkodó ideológia. Nyilván nem a történészekről volt várható, hogy szembefordulnak ezzel az uralkodó ideológiával.

⁶⁰ Uo. 101.

⁶¹ Tyršův sborník XIV. O Tyršově díle. I. Praha, 1932, 3. Id. *J. Pachta*: i. m. 10.